

#### Лекція 4. Здібності та інтелект у структурі індивідуальності

**Мета:** ознайомлення студентів з основними чинниками розвитку здібностей та обдарованості.

**Професійна спрямованість:** уміння визначати основні чинники розвитку інтелекту.

*План:*

1. Проблема задатків, здібностей та інтелекту у диференційній психології.
2. Загальні інтелектуальні здібності.
3. Характеристика текстологічних підходів до інтелекту.
4. Стійкість інтелектуальних вимірювань.
5. Інтелект у структурі індивідуальних властивостей.
6. Спадковість і середовище у в детермінації інтелектуальних відмінностей.
7. Критерії та ступені важкості розумової відсталості.

|                            |                                                                                                                                                        |
|----------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Основні<br/>поняття</b> | <i>задатки, здібності, обдарованість, талант, геніальність, інтелект, загальні здібності, спеціальні здібності, схильність, компенсація здібностей</i> |
|----------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

#### Література

##### *Основна література*

1. Анастаси А. Дифференциальная психология. Индивидуальные и групповые различия в поведении / Пер. с англ. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 492-500.
2. Либин А.В. Дифференциальная психология: на пересечении европейских, российских и американских традиций: учебное пособие. – М.: Эксмо, 2006. – С. 136-150.
3. Палій А.А. Диференціальна психологія: Курс лекцій. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – С. 294-401.

4. Теплов Б.М. Способности и одарённость / Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий. – М.: Издательство Академии Педагогических Наук РСФСР, 1961. – С. 9-38.

*Додаткова література*

5. Акимова Н. Интеллектуальные тесты / Психология индивидуальных различий. Тексты / Под редакцией Ю.В. Гиппенрейтера, В.Я. Романова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 122-128.
6. Государев Н.А. Дифференциальная психология в вопросах и ответах: Учебное пособие. – М.: «Ось-89». – С. 45-54.
7. Лейтес Н.С. Об умственной одарённости. Психологические характеристики некоторых типов школьников. – М.: Издательство Академии Педагогических наук РСФСР, 1960. – 216 с.
8. Одарённые дети: Перевод с англ. / Общ. ред. Г.В. Бурменской и В.М. Слущкого; предисловие В.М. Слущкого. – М.: прогресс, 1991. – 376 с.
9. Рубинштейн С.Л. Проблема способностей и вопросы психологической теории / Психология индивидуальных различий. Тексты / Под редакцией Ю.В. Гиппенрейтера, В.Я. Романова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 59-68.
10. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей / Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий. – М.: Издательство Академии Педагогических Наук РСФСР, 1961. – С. 39-251.
11. Теплов Б.М. Ум полководца / Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий. – М.: Издательство Академии Педагогических Наук РСФСР, 1961. – С. 252-346.

1. **Проблема задатків, здібностей та інтелекту у диференційній психології**

Проблема задатків, здібностей вперше було досліджено **Ф. Гальтоном**. Він став основоположником емпіричного підходу. Він запропонував основні методи і методики, якими дослідники користуються і до сьогоднішнього дня:

вимірював звуковистну чутливість, окомір, метод вільних асоціацій, метод близнюків, вперше досліджував особистісні властивості людини науки. Ф.Гальтон винайшов анкету як метод дослідження і провів анкетування більше 300 представників інтелектуальної еліти Англії. Він вважав, що талант є спадковою рисою і виявляється у ряді поколінь і що соціальна еліта формується на основі успадкованого таланту.

**Задатки** – деякі генетично детерміновані анатомо-фізіологічні особливості мозку і нервової системи, що є індивідуально-природною передумовою складного процесу формування і розвитку здібностей. Проте вони не зумовлюють самого розвитку здібностей. Задатки багатозначні, на їх основі можуть сформуватися різні здібності.

Задатками можуть *виступати*:

1. типологічні властивості нервової системи (швидкість утворення тимчасових нервових зв'язків, їх міцність, легкість диференціювань, сила зосередженості уваги, розумова працездатність);
2. індивідуальні особливості будови аналізаторів, окремих ділянок кори головного мозку.

**Здібності** – індивідуально-психологічні властивості, яка визначає успішність виконання діяльності або ряду діяльностей, що не зводяться до умінь, знань і навичок, але зумовлюють легкість і швидкість навчання новим способам і прийомам діяльності.

Проблема здібностей – їхня природа, походження, вияв, формування.

**Б. М. Тепловим** виділені ознаки здібностей:

- індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої;
- тільки ті особливості, які мають відношення до успішності виконання діяльності або декількох діяльностей;
- здібності не зводяться до умінь, знань і навичок, але зумовлюють легкість і швидкість навчання новим способам і прийомам діяльності

**В. Д. Шадріков** приходить до висновку, що поняття здібності є конкретизацією категорії властивості функціональних систем, що реалізують окремі психічні функції, мають індивідуальну міру вираженості, що виявляється в успішності і якісній своєрідності засвоєння і реалізації окремих психічних функцій. Головні параметри: продуктивність, надійність, якість. Він виділяє здібності мислительні, перцептивні, мнемічні і так далі. Також Шадріков вводить поняття *загальних здібностей* як придатності до широкого кола діяльностей або поєднання здібностей, від кожної з яких залежить успішність виконання тієї або іншої діяльності.

Під *інтелектом* розуміють форму організації індивідуально ментального досвіду у вигляді наявних ментальних структур, породжуваного ними ментального простору відображення і ментальних репрезентацій дійсності, що будуються в рамках цього простору.

Виділяють інтелектуальні здібності та інтелектуальні стилі. *Інтелектуальні здібності* – властивості інтелекту, що характеризують успішність інтелектуальної діяльності в тих або інших конкретних ситуаціях з погляду правильності і швидкості переробки інформації в умовах розв’язання задач, оригінальності і різноманітності ідей, глибини і темпу наочності, вираженості індивідуалізованих способів пізнання. *Інтелектуальні стилі* – індивідуально-своєрідні способи постановки і вирішення проблем.

Інтелект є загальною здібністю до пізнання. Це загальна поведінкова характеристика, яка пов’язана з успішністю адаптації до нових життєвих завдань. Розрізняють *загальний інтелект* як здібність, що впливає на виконання будь-якої діяльності, виявляється в якості, швидкості і точності рішення розумових задач, в темпі і успішності навчання, продуктивності професійної діяльності й рівні соціальної адаптації; *соціальний інтелект* – здібність, що визначає успішність оцінки прогнозування і розуміння поведінки людей.

## 2. Загальні інтелектуальні здібності

Інтелектуальна поведінка зводиться до прийняття правил гри. Критерієм є не перетворення середовища, а відкриття можливостей середовища для адаптивних дій індивіда в ній.

**Інтелект** – це певна здібність що визначає загальну успішність пристосування людини до нових умов. Механізм інтелекту виявляється у рішенні задачі у внутрішньому розумовому плані при домінування ролі свідомості над несвідомим.

М. О. Холодна виділяє такі властивості інтелекту:

- 1) властивості рівнів, що характеризують досягнутий рівень розвитку окремих пізнавальних функцій, і презентації дійсності, що лежить в основі психічних процесів (сенсорна відмінність, оперативна і довготривала пам'ять, об'єм і розподіл уваги, обізнаність);
- 2) комбінаторні властивості, що характеризують здібність до виявлення і формування різного роду зв'язків і відносин, здатність комбінувати в різних поєднаннях компоненти досвіду;
- 3) процесуальні властивості, що характеризують операціональний склад, прийоми і відображення інтелектуальної діяльності аж до рівня елементарних інформаційних процесів;
- 4) регуляторні властивості, що характеризують забезпечувані інтелектом ефекти координації, управління і контролю психічної активності.

Інтелект слід розглядати з операціонального, а не субстанційного підходу.

Інтелект є латентним (даний через різні непрямі вияви при вирішенні життєвих задач).

Розподіл людей за рівнем інтелектом описується законом нормального розподілу.

### 3. Характеристика тестологічних підходів до інтелекту

Одними з перших учених, які почали вимірювати інтелект

були **Ф. Гальтон** та **Б. Кеттелл**. Останній запропонував цілий ряд діагностичних процедур, які вимірювали гостроту зору, слуху, чутливості до болю, часу рухової реакції, надання переваги кольорам. Таким чином, на

початку інтелект ототожнювався з найпростішими психофізіологічними пізнавальними функціями, при цьому підкреслювався вроджений характер інтелектуальних відмінностей між людьми.

1905 рік став переломним у дослідженні інтелекту. У Франції почали розробляти об'єктивні процедури для дослідження розумово відсталих дітей. **Біне** та **Сімон** запропонували 30 завдань (тестів) для вимірювання рівня розумового розвитку дитини. Після цього починає формуватися текстологічна парадигма у дослідженні інтелекту.

У шкалі розумового розвитку Біне-Сімона тестові завдання групувалися за віком. Оцінка рівня розумового розвитку здійснювалася на основі співвідношення реального хронологічного віку дитини з її «розумовим віком». Це співвідношення отримало назву *коефіцієнту інтелекту*.

У 1916 році американський вчений **Л.М. Термен** на основі тестів Біне-Сімона розробив новий набір тестів, що отримав назву шкали Стенфорд-Біне. Ця інтелектуальна шкала мала декілька редакцій і призначалася для оцінки інтелекту дітей шкільного віку.

Поступово в тестології складаються дві прямо протилежні за своїми кінцевими теоретичними результатами лінії трактування природи інтелекту: одна була пов'язана з визнанням загального фактора інтелекту (Спірмен), інша із запереченням якої-небудь загальної основи інтелектуальної діяльності і утвердженням існування численних незалежних інтелектуальних здібностей (Терстоун).

**Однофакторний підхід до інтелекту (К. Спірмен, Р. Б. Кеттелл, Дж. Равен, Д. Векслер, Ф. Вернон).**

Теорія *інтелекту як єдиної здібності* була розроблена К. Спірменом і базувалася на факті наявності позитивних кореляційних зв'язків між результатами виконання різних інтелектуальних тестів. Він дійшов висновку, що рівень розумової енергії проявляє себе в здатності виявляти зв'язки і співвідношення між елементами власних знань, а також між елементами змісту тестової задачі.

*Багатофакторні теорії інтелекту (Л. Терстоун, Дж. Гілфорд, Р. Мейлі, Дж. Керрол).*

**Інтелект як певна кількість здібностей** досліджувався у рамках теорії Л. Терстоуна. В результаті своїх досліджень інтелекту його вдалося виділити 10 групових факторів, 7 з яких були ним ідентифіковані і названі первинними розумовими здібностями: просторовий (здібність оперувати в умі просторовими відносинами), сприйняття (здібність деталізувати зорові образи), обчислювальний (здібність виконувати основні арифметичні дії), вербальне розуміння (здібність розкривати значення слів), побіжність мови (здібність швидко підбирати слова за заданим критерієм), пам'ять (здібність запам'ятовувати), логічне міркування (здібність виявляти закономірність у ряді букв, цифр, фігур).

Був зроблений висновок, що для опису індивідуального інтелекту не можна використовувати єдиний показник інтелектуального розвитку.

#### **4. Стійкість інтелектуальних вимірювань**

Американськими вченими здійснено дослідження немовлят 12-18 місяців і встановлено, що показники швидкості розвитку немовлят не дозволяють зробити який-небудь прогноз відносного рівня інтелектуального розвитку в подальшому.

Ступінь взаємозв'язку між показниками тестів інтелекту, виконаних в різні вікові періоди, виявився залежним як від віку, в якому проводилося перше тестування, так і від величини часового інтервалу між вимірюваннями, що проводилося.

Навіть кореляція на дуже високому рівні (0,8) залишає достатньо місця для значних відхилень в кожному індивідуальному випадку. Так, протягом тільки шкільного періоду можлива зміна IQ в межах 50 балів. У 9% спостерігаються зміни в межах 30 балів, а в 58% в межах 15 балів. Отже можна зробити висновки про значні відмінності в оцінці інтелектуального потенціалу учня з цією оцінкою прогнозу успішності навчання.

Проте прогнозування шкільної успішності в залежності від рівня IQ є успішним (0,5-0,6).

Водночас лонгітюдні дослідження дають підстави стверджувати, що існує вплив на показники IQ спеціально розроблених інтенсивних програм стимуляції (дослідження будувалося на моделі випадкових вибірок).

Домашня атмосфера впродовж першого року життя адаптованих дітей у прийомних сім'ях здійснює значно більший вплив на їх подальший інтелектуальний розвиток, ніж під час другого, третього чи четвертого року їх життя в новій сім'ї.

Домашнє середовище не впливає значно на рівень інтелекту двохрічних дітей, але виявляється таким для оцінки розвитку їх інтелекту у віці трьох і чотирьох років.

#### **5. Інтелект у структурі індивідуальних властивостей**

Інтелект перебуває у прямому зв'язку з розвитком абстрактного мислення, логіки, з рішенням проблем, а також здатністю набувати знання.

**Тривожність та інтелект.** Ці два показники відображають енергетичний та інформаційний аспекти активності суб'єкта. В тривожності, як в одному з проявів рис темпераменту (емоційній нестабільності), відображається також інтенсивність емоційно-вольових процесів. За результатами дослідження Р. Кеттелла отримуємо в одних випадках тривожність та інтелект різноспрямовані (чим більше одне, тим менше інше), а в інших – рівноспрямовані. Очевидно, що це пов'язано з особистісними властивостями вищого рівня.

**Темперамент та інтелект.** Отримані результати свідчать про взаємодію темпераменту та здібностей насамперед через характеристики активності – ергічності, пластичності і темпу.

**Особистість та інтелект.** Поняття інтелект починають розуміти за межами когнітивної сфери, розуміється у термінах багато чисельних здібностей, кожна з яких є важливою для адекватності та успішності у певній сфері життєдіяльності.

## **6. Спадковість і середовище у в детермінації інтелектуальних відмінностей**

Одна з основних гіпотез: гени визначають величину діапазону, в якому може вимірюватися певна ознака індивіда. Для IQ цей діапазон коливається в межах 20-25 пунктів. Маючи певну генетичну обумовленість, інтелектуальні здібності у конкретної дитини коливаються в залежності від насиченості – бідності середовища, в якому він зростає. Як тільки якість середовища покращується, рівень IQ зростає до верхньої межі діапазону, і навпаки. Врахування середовищних впливів в детермінації індивідуальних ознак не суперечить тій ролі, яку грає в обумовленості психологічних властивостей спадкові фактори. Конструкт «спадковість» визначається тією пропорцією у загальній варіативності ознаки, яка обумовлена генетичним впливом: показник спадковості IQ = варіативність, детермінована генотипом / загальна варіативність.

Загально визнано у генетичній психології: ступінь відмінності ознаки є результатом відмінності у генотипі. Проте спадковість не є еквівалент підтвердження того, що прояв ознаки – це прямий результат генетичного впливу; скоріше, це відображення генетично обумовленої варіативності ознаки. Тобто якщо спадковість, наприклад, IQ рівна 0,8, то 80% відмінностей між людьми на рівні інтелекту обумовлені генетичним впливом, однак це не означає, що рівень інтелекту окремої особистості, що вимірюється відповідними балами, на 80% обумовлений генетично. Ще більш важливий факт, що величина оцінки впливу спадковості безпосередньо пов'язана з діапазоном середовищної (фенотипічної) варіативності.

## **7. Критерії та ступені важкості розумової відсталості**

У широкому сенсі термін «розумова відсталість» означає яскраво виражену неповноцінність тих здібностей, наявність яких необхідна для виживання у певних культурних умовах. тому це напряму пов'язану з розвитком інтелекту. У нашій культурі розвиток мови та вербальні здібності мають вирішальне значення при діагностиці розумової відсталості. Принциповим

критерієм діагностики та класифікації розумової неповноцінності є психометричний коефіцієнт інтелекту. Розумово відсталих ділять на ідіотів, імбецилів, дебілів та межових.

Серед найбільш поширених випадків клінічних різновидів неповноцінності можна назвати монголізм, церебральний параліч, мікроцефалію, кретинізм, гідроцефалію. Порівняно рідко зустрічаються фенілпіровічна агенція та амауротична ідіотія; причина цих захворювань криються у спадкових метаболічних порушеннях.

Сучасні дослідження вказують на те, пренатальний та паранатальний середовищні фактори мають значно важливішу роль, аніж вважалося раніше.

Перспективним є припущення про мультифакторну та уніфакторну причинність неповноцінності. Мультифакторна причинність частіше зустрічається у випадках легкої форми дебільності, а уніфакторна причинність характерна для специфічних клінічних різновидів.

Розумово відсталі в цілому перебувають на нижчому рівні фізичного розвитку, у них спостерігаються фізичні та сенсорні дефекти, загальний стан здоров'я незадовільний, сприйнятливі до хвороб і нетривалого часу життя, але в інших аспектах не так сильно вирізняються від нормального населення.

Коефіцієнт інтелекту у них з часом погіршується, проте це може бути обумовлене перебуванням у спецзкладах. Найменш розвинуті у них абстрактні функції. Поведінка стереотипна.

### ЗАВДАННЯ:

Розробити тези лекції в письмовому вигляді